

Bohdan Kozmuk

**PROBLEM JĘZYKA URZĘDOWEGO
W AKTACH USTAWODAWCZYCH I DZIAŁALNOŚCI
PRAKTYCZNEJ UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ
W CZASACH DYREKTORII
(LISTOPAD 1918 – LISTOPAD 1920)**

Jedną z fundamentalnych instytucji konstytucyjno-prawnych państw współczesnych jest podsystem norm prawnych, kształtujących status języka państwowego, języków mniejszości narodowych oraz języków komunikacji międzynarodowej. Te należące do kompetencji wyższych organów władzy zagadnienia regulowane są w umowach międzynarodowych, Konstytucji i ustawodawstwie zwykłym. Oczywiście wady współczesnych ukraińskich aktów prawnych normujących kwestie językowe wskazują na potrzebę poszukiwania kierunków bardziej efektywnego uregulowania tych zagadnień. W tym kontekście duże znaczenie ma badanie ewolucji ukraińskiego ustawodawstwa dotyczącego kwestii językowych w jego rozwoju historycznym; jego ważnym i dramatycznym odcinkiem były lata 1918-1920, kiedy to idee państwowości narodu ukraińskiego były wcielane w życie przez Dyrektorię – naczelny organ Ukraińskiej Republiki Ludowej.

Polityka hetmana Pawła Skoropadskiego, rządzącego państwem ukraińskim od kwietnia do listopada 1918 r., wywołała masową opozycję ludności ukraińskiej, świadectwem czego były bunt wstrząsające państwem. Ośrodkiem walki z hetmanem stała się centrala rewolucyjna, nazwana Dyrektorią, powołana z inicjatywy członków Ukraińskiego Sojuszu Narodowego (USN), do którego weszli W. Wynnyczenko, S. Petlura, F. Szwec, P. Andrijewski i O. Makarenko. Kierownikiem wojskowym ruchu antyhetmańskiego został mianowany S. Petlura, który niebawem wyjechał do Białej Cerkwi, gdzie zaczęły się działania zbrojne¹.

Biała Cerkiew stała się ośrodkiem ruchu powstańczego. Stąd działalność antyhetmańska rozpowszechniła się na całą Ukrainie. Wskutek tego P. Skoropadski musiał zrzec się władzy, a 19 grudnia 1918 r. wojsko Dyrektorii zajęło Kijów. Po zajęciu Kijowa Dyrektoria wystosowała notę dyplomatyczną do państw Ententy, w której zaznaczyła, że to właśnie ona przywróciła wolność wszystkim narodom Ukrainy i nie potrzebuje pomocy państw Ententy, której wojska rozpoczęły interwencję zbrojną na południu Ukrainy.

¹ Chrystiuk P. *Zamityky i materialy do istoriji ukrajinskoji rewoluciji*. Wiedeń, 1921, Tom 3, s. 130.

Podobną notę wysłano do rządu bolszewickiego w Moskwie², bowiem w końcu listopada w Charkowie został utworzony radziecki rząd Ukrainy i wojska bolszewickie zmierzały na pomoc. Poza tym na południowo-wschodniej granicy zwiększała się liczebność rosyjskich antybolszewickich sił armii Denikina, obficie finansowanych przez Ententę, zaś na zachodzie stacjonowało wojsko polskie. Jednocześnie Dyrektorium nie miała możliwości walczyć z kilkoma silnymi przeciwnikami. Niezbędne więc było zawarcie sojuszu z jedną ze stron³.

Jednocześnie zadaniem Dyrektorium była stabilizacja życia wewnętrznego w państwie, dlatego istniała potrzeba uchwalenia nowych ustaw. Jedną z pierwszych była „Ustawa o języku państwowym w Ukraińskiej Republice Ludowej”⁴. Przyczyną jej uchwalenia był fakt, że rozwój języka ukraińskiego w czasach Hetmanatu był ograniczony i istniała potrzeba ponownego utrwalenia jego statusu państwowego, wszak język państwowy stanowi czynnik, za pomocą którego kształtuje się zewnętrzna i wewnętrzna polityka państwa.

Uchwalona 1 stycznia 1919 r. i podpisana przez Przewodniczącego Rady Ministrów Ludowych W. Czechowskiego oraz pełniącego obowiązki sekretarza państwowego I. Sniżka ustawa stanowiła, że *„Językiem państwowym w Ukraińskiej Republice Ludowej jest język ukraiński. Dlatego obowiązkowo należy go używać do stosowania w wojsku, marynarce i innych rządowych i powszechnych społecznych urządach publicznych. Osoby prywatne mogą zwracać się do tych urzędów w ich językach”*.

Jednak działania wojskowe nie pozwalały Dyrektorium udzielać dużo uwagi działalności edukacyjnej i kulturalnej, tym bardziej, że granice URL stale ulegały zmianom. Niniejszy okres trafnie scharakteryzował J. Szewelow: *„Całkowita uwaga Dyrektorium skupiała się na walce, z jednej strony, z wrogami wewnętrznymi, jednostkami powstańczymi o charakterze anarchistycznym i komunistycznym, działającymi na przestrzeni guberni kateynosławskiej, zaś z drugiej strony z wrogami zewnętrznymi: w Odessie wylądowały wojska francusko-greckie, z południowego wschodu najeżdżała biała armia Denikina, a na północy 17 listopada, tydzień po rewolucji w Niemczech, zaczęli ofensywę bolszewicy. Charków poddał się 3 stycznia 1919 roku, Kijów – 5 lutego”*⁵.

Jednak nawet w tych warunkach kwestia języka ukraińskiego była w centrum uwagi Dyrektorium, co świadczy o jej ważności. Najbardziej aktywnie w tym kierunku pracował minister edukacji I. Ohijenko. Z jego inicjatywy w okresie od stycznia do kwietnia 1919 r. ministerstwo edukacji złożyło projekty ustaw i rozporządzeń o ukrainizacji szkół średnich, o utworzeniu nowych ukraińskich gimnazjów, o podwyższeniu pensji nauczycielom szkół ludowych, o obowiązkowej edukacji powszechnej, o pomocy ukraińskim wydawnictwom edukacyjnym i inne⁶.

² Narodna wola, 1919, z 28 grudnia.

³ Wistnyk UNR, 1919, z 4 stycznia.

⁴ Wistnyk Derżawnych Zakoniw dla wsich zemel Ukrajinskojii Narodnoji Respubliki, 1919, Wypusk 1.

⁵ Szewelow J. *Ukrajinska mowa w persziji połowyni XX stolittia (1900 – 1941): stan i status* / Jurij Szewelow. – Bez miscia wydannia: Suczasnist 1987, s. 88-89.

⁶ Tymoszyk M. *Gołgofa I. Ohijenka*. Kyjiw. Zapowit 1997, s. 45.

Na przykład, 24 stycznia 1919 roku I. Ohijenko podpisuje rozporządzenie nr 38, na podstawie którego „wszystko, co jest publikowane za środków państwowych, ukazywało się w języku ukraińskim. Utwory naukowe zezwala się publikować także w języku autora. Instytucje narodowościowe mogą publikować dokumenty w języku swojej narodowości”⁷. Według tego rozporządzenia URL brała na siebie obowiązek pomocy w wydaniu książek w języku ukraińskim. W konsekwencji rząd URL przyznał 62,3 mln hrywien na pomoc ukraińskim wydawnictwom, które zobowiązywały się do wykorzystania otrzymanych od państwa środków wyłącznie na pokrycie wydatków związanych z publikowaniem książek w języku ukraińskim. Powołana do życia w czasach Dyrektorii Główna Izba Książkowa miała obowiązek zbierania, rejestrowania i przechowywania opublikowanych materiałów: książek, periodyków, broszur, pocztówek, rytów⁸.

Jednak oczywistym jest, że ukrainizację trzeba było rozpocząć od podstaw, czyli od szkolnictwa. Dlatego w lutym 1919 r. I. Ohijenko podpisał rozporządzenie, które stanowiło, że od dnia jego ogłoszenia wszyscy nauczyciele posługujący się językiem ukraińskim zaczynają prowadzić zajęcia w tym języku we wszystkich typach szkół – a więc w szkołach wyższych, średnich i niższych. Tymczasowo językiem wykładowym mógł być także inny język; w szkołach wyższych – za zezwoleniem ministra edukacji narodowej; w szkołach średnich – za zezwoleniem komisarza gubernialnego, oraz w szkołach niższych – za zezwoleniem komisarza powiatowego (zaś w razie jego braku – powiatowej rady szkolnej). Ostatecznym terminem złożenia próśb o zezwolenie prowadzenia wykładów w szkole w języku niepaństwowym był 20 lutego 1919 r. Natomiast w szkołach prowadzonych przez mniejszości narodowe używano w edukacji języka określonej narodowości⁹.

Na podstawie niniejszego rozporządzenia we wszystkich szkołach na terenie URL (początkowych, średnich i wyższych) od początku nowego roku szkolnego planowano nauczanie wyłącznie w języku ukraińskim. Jednak, jak widzimy, szkołom mniejszości narodowych zezwolono wykorzystywać jako wykładowy język ojczysty. Wykładowcom nieposługującym się językiem ukraińskim został zaś wyznaczony termin, w ciągu którego mieli się go nauczyć lub znaleźć sobie inne miejsce pracy. Jednakże należy stwierdzić, iż w kwestii ukrainizacji szkolnictwa średniego i wyższego Ministerstwo Edukacji nie osiągnęło istotnych postępów. Stało się to wskutek oporu wykładowców rosyjskojęzycznych, a także z powodu braku ukraińskiej kadry nauczycielskiej. Oprócz tego dość niskie było wykształcenie pedagogiczne większości nauczycieli szkół ukraińskich. Tak na przykład, w szkołach początkowych 50 % nauczycieli nie miało żadnego wykształcenia pedagogicznego¹⁰.

⁷ *Centralnyj derżawnyj archiw wyszczych organiw władny i uprawlinnia Ukrajiny*, F.2582, opys 1, sprawa 2, arkuś 41.

⁸ *Wistnyk Derżawnych Zakoniw dla wsich zemel Ukrajinskoji Narodnoji Respubliki*, 1919, Wypusk 8.

⁹ *Centralnyj derżawnyj archiw wyszczych organiw władny i uprawlinnia Ukrajiny*, F.2582, opys 1, sprawa 2, arkuś 50.

¹⁰ *Centralnyj derżawnyj archiw wyszczych organiw władny i uprawlinnia Ukrajiny*, F.2582, opys 1, sprawa 2, arkuś 82.

Iwan Ohijenko zatwierdził dla użytku szkolnego na całej Ukrainie podstawowe prawidła ukraińskiej pisowni, sporządzone przez specjalną komisję, w której skład wchodził wybitni ukraińscy uczeni i nauczyciele. Dyrektoriat także powołała do życia osobne ministerstwo prasy i propagandy, do zadań którego należało wspieranie rozwoju ukraińskiej narodowej twórczości literackiej oraz prasy¹¹.

26 stycznia 1919 r. Dyrektoriat zatwierdziła ustawę o zwiększeniu pomocy państwowej na utrzymanie nauczycieli szkół początkowych. Przy Ministerstwie Edukacji powołano osobny departament ds. szkolnictwa wyższego, a także radę ds. szkoły wyższej; zapoczątkowano szerokie projekty tworzenia ukraińskiego szkolnictwa wyższego. W 1918 r. na wniosek S. Petlury Dyrektoriat uchwaliła ustawę o założeniu ukraińskiej kapeli, mającej ukraińską pieśnią propagować i szerzyć za granicą ukraińską kulturę. Na czele z O. Koszycem kapela propagowała w Europie Zachodniej, Meksyku, Ameryce, Kanadzie, Brazylii, Urugwaju, Argentynie, na Kubie piękno i siłę pieśni ukraińskich.

W 1920 r. Ministerstwo Edukacji zorganizowało specjalną misję pedagogiczną w Wiedniu w celu zorganizowania druku podręczników szkolnych zgodnie z nowymi programami szkolnymi, a decyzją drugiego zjazdu Wszuchukraińskiej spółki nauczycieli uchwalono złożenie do Dyrektoriatu memorandum, w którym podkreślano między innymi: „*Głos zarządzających ukraińskich organów pomoże rewolucyjnemu ukraińskiemu rządowi rozstrzygnąć niezbędne kwestie reformy szkolnej zaś ukraińscy nauczyciele będą w pełni współpracować ze swoim rządem*”¹².

Krótki okres istnienia Dyrektoriatu nie pozwolił Ministerstwu Edukacji na wcielenie w życie większości projektów ustawodawczych. Jednak należy zauważyć, że nawet w tym trudnym dla państwa okresie czasu Ministerstwo Edukacji stało się źródłem szeregu projektów, pozwalających obsadzić ukraińskie szkoły właściwą kadrą nauczycielską. Państwo finansowało z budżetu 15 seminariów nauczycielskich, zostały uchwalone postanowienia o założeniu trzech nowych instytutów pedagogicznych, do pracy w szkołach URL angażowano nauczycieli z Naddniestrzańskiej Ukrainy. Ponadto Ministerstwo Edukacji realizowało politykę zwiększenia uposażeń nauczycieli szkół państwowych wszystkich typów.

Za rządów Dyrektoriatu dziesiątki milionów hrywien ze środków państwowych inwestowano w rozwój istniejących i otwarcie nowych placówek edukacyjnych, finansowano również społeczne szkoły średnie. Realizowano państwowy program wydawniczy literatury szkolnej oraz wyposażenia bibliotek w ukraińskie książki. Jednocześnie ze szkolnych bibliotek wycofano literaturę przestarzałą z naukowego punktu widzenia oraz pisma antyukraińskie. Rząd URL próbował także wspierać placówki edukacyjne mniejszości narodowych.

Trzeba zauważyć, że ukrajinizacja w dziedzinie edukacji szkolnej była procesem skomplikowanym, w którym nie brak było sprzeczności. Wśród przyczyn stojących na przeszkodzie jej sukcesywnemu rozwojowi należy wymienić przede wszystkim niedostateczne finansowanie państwowe: przydzielane środki w warunkach galopującej inflacji

¹¹ Siropółko S. *Istoria oswity na Ukraini*, Lwów 1937, s. 160.

¹² Tamże.

szybko się wyczerpywały. Nie było także efektywnej kontroli wykonywania uchwalonych ustaw i rozporządzeń. Negatywny wpływ na proces ukrainizacji wywierała także częsta mobilizacja świadomych narodowo Ukraińców do republikańskiego wojska.

Ważnym krokiem na drodze do rozstrzygnięcia kwestii językowo-narodowościowych oraz do nadania językowi ukraińskiemu statusu języka państwowego w czasie Dyrektorii stała się ukrainizacja Cerkwi Prawosławnej. Istotną rolę odegrał tu list ministra wyznań, obowiązki którego od września 1919 r. pełnił I. Ohijenko. Obejmując niniejsze stanowisko nadmienił on potrzebę odprawiania nabożeństw w cerkwiach w języku ukraińskim¹³.

W odpowiedzi na zacięty opór stawiany przez przeciwników ukrainizacji, S. Petlura podpisuje rozporządzenie ustanawiające nakaz zmiany w ciągu trzech dni wszystkich rosyjskich szyldów na sklepach na ukraińskie¹⁴. W tym przypadku miało to sens, chociaż W. Wynnyczenko poddał go krytyce, bezpodstawnie uważając, że zamiary S. Petlury w sferze ukrainizacji miały rozległy, a nie głęboki i systemowy charakter. W tym kontekście W. Wynnyczenko zaznaczył: „nie rozumiała otamanszczyzna i tego, że takim prymitywizmem polityki i metod dawała w ręce wrogom sprawy ukraińskiej prawo niszczenia nie tylko szyldy, ale i duszy narodu...”¹⁵.

Dyrektoria dbała także o interesy mniejszości narodowych. Właśnie dlatego 24 stycznia 1919 r. Rada Ludowych Ministrów uchwaliła ustawę „O odpowiedzialności karnej za poniżanie narodowej czci i godności”, dotyczącej nie tylko Ukraińców, ale i wszystkich obywateli republiki¹⁶. Wobec tego słowa Wynnyczenki odnośnie polityki S. Petlury były podyktowane nie tyle racjami obiektywnymi, ile raczej pewnymi względami natury osobistej.

Niestety, niektóre mniejszości narodowe, zwłaszcza Rosjanie, nie chcieli pogodzić się z utratą pozycji dominującej na Ukrainie, a ponieważ wielu z nich zajmowało różne stanowiska w aparacie władzy, mogli w różny sposób poniżyć Ukraińców¹⁷.

Sukcesywnie na polu propagandy państwowego statusu języka ukraińskiego działała prasa, wśród której trzeba wymienić gazetę „Żyttia Podilla” („Życie Podola”), w której publikowano prace M. Hruszewskiego i D. Doroszenki. W jednym ze swoich artykułów D. Doroszenko pisał, że „ważne jest nie tylko zabezpieczenie samodzielności państwa Ukraińskiego w aktach formalnych, ale założenie w państwie mocnych podstaw samodzielności kulturalno-narodowej, którą można osiągnąć tylko wtedy, kiedy wszystkie osiągnięcia światowego piśmiennictwa zostaną przekazane następnemu pokoleniu w je-

¹³ Centralny derżawnyj archiw wyszczych organiw władzy i upravlinnia Ukrajiny, F.2582, opys 1, sprawa 2, arkusz 40.

¹⁴ Doroszenko D., *Istorijsja Ukrajiny. 1917-1923*, Užhorod: Swoboda, 1937, Czastyna „. s. 400.

¹⁵ Wynnyczenko W., *Widrodżennia naciji*, W. Wynnyczenko. – Czastyna III, Kijów-Wiedeń, 1920, s. 202-203.

¹⁶ Wistnyk Derżawnych Zakoniw dla wsich zemel Ukrajinskojji Narodnoji Respubliki, 1919, Wypusk 5.

¹⁷ Ukraina, 1919, z 30 sierpnia.

zyku ojczystym. Do osiągnięcia tego ideału jest jeszcze bardzo daleko, jednak trzeba do niego nieustannie zmierzać¹⁸.

W prasie publikowano fakty, świadczące o tym, że rozwój języka ukraińskiego jest możliwy tylko w niezawisłym państwie, ponieważ zarówno w przypadku rządów białej gwardii, jak i w przypadku rządów bolszewickich zagrażało mu duże niebezpieczeństwo. Na przykład w wydrukowanym w gazecie „Ukraina”¹⁹ artykule informowano, że CzK zatrzymało znanego w Odessie ukraińskiego działacza komunistycznego P. Jaworenko i bezpodstawnie wysunęła przeciwko niemu zarzuty rozpowszechniania literatury nacjonalistycznej, chociaż tak naprawdę była to literatura socjalistyczna w języku ukraińskim.

Nie chcąc ograniczyć prawnych regulacji dotyczących stosowania języków tylko do unormowań zawartych w aktach prawnych rangi ustawowej oraz rangi rozporządzeń Przewodniczącego Dyrektorii, powołano komisję na czele z A. Nykowskim, pracującą nad projektem Konstytucji URL. Do grona członków komisji należał także profesor, dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu Kijowskiego O. Ejchelman, który we wrześniu 1920 r. złożył do komisji projekt Ustawy Zasadniczej URL, nad którym pracował w ciągu trzech lat. Istotne miejsce w projekcie zajmowało zagadnienie kształtowania się i zwiększenia prestiżu państwowego języka ukraińskiego. Na przykład, paragraf 317 niniejszego projektu zastrzegał, że na terytorium URL nie wolno w żaden sposób przeszkadzać wychowaniu i rozwojowi kultury mniejszości narodowych, jeżeli nie jest to sprzeczne z integralnością państwową URL. W szkołach działających na koszt mniejszości narodowych obowiązkowe było nauczanie języka ukraińskiego jako przedmiotu szkolnego, a także nauczanie ukrajinoznawstwa (historii, geografii, statystyki i nauk przyrodniczych Ukrainy)²⁰.

Jednak, jak zaznacza O. Myronenko, powszechnie zasady Konstytucji Ejchelmana były sprzeczne z niektórymi przepisami projektu. Na przykład, posługujący się językiem ukraińskim obywatel, nawet ustnie zwracając się do urzędu państwowego miał obowiązek zapewnienia sobie własnego tłumacza (art. 316). O nabożeństwie sprawowanym w języku innym niż ukraiński proponowano uprzedzić milicję państwową w terminie trzech dni przed jego odprawieniem (art. 318). Na mityngach i zebraniach dozwolone było wygłaszanie przemówień wyłącznie w języku ukraińskim. O zamiarze wygłoszenia przemówień w innym języku organizatorzy mieli obowiązek zawiadomienia milicji na pięć dni naprzód. Jeżeli okazywało się, że żaden z milicjantów nie posługuje się wskazanym językiem, wówczas zebranie lub mityng było zakazywane (art. 319). Takie reglamentowanie wolności zgromadzeń, zdaniem O. Myronenki, faktycznie by niwelowało artykuły Konstytucji dotyczące wolności osobistej, prawa wolnego i otwartego ujawnie-

¹⁸ *Ukrajinskie derżawotworennia: newytrebuwanyj potencjał. Słownik-dowidnyk*, Pid redakcijeju O.M.Myronenka, Kyjiw: Lybid, 1997.

¹⁹ *Ukraina*, 1919, z 30 sierpnia.

²⁰ *Ukrajinskie derżawotworennia: newytrebuwanyj potencjał. Słownik-dowidnyk*, Pid redakcijeju O. M. Myronenka, Kyjiw: Lybid 1997, s. 392.

nia myśli, wolności sumienia i wyznania, równouprawnienia obywateli, zakazu cenzury itp.²¹.

Konkludując, możemy wyciągnąć wniosek, że znajdując się w skrajnie skomplikowanej sytuacji wewnętrzno-politycznej, w permanentnym stanie wojny, rząd ukraiński Dyrektorii URL wszelako walczył o społeczne uznanie języka ukraińskiego, nadanie mu statusu języka państwowego na terytorium URL. O próbach wcielenia ustawy o państwowym charakterze języka ukraińskiego w życie codzienne społeczeństwa świadczą projekty ustaw, których celem było przeprowadzenie ukrainizacji placówek edukacyjnych oraz wspieranie rozwoju działalności wydawniczej. Podjęte środki wywarły pozytywny wpływ na rozwój ukraińskiego teatru narodowego, muzyki oraz bibliotek. Niestety, działania wojenne nie pozwoliły na pełną realizację tych zamierzeń. Jednak możemy uważać, że nawet takie działania wywarły pozytywny wpływ na rolę języka ukraińskiego w republice, życie narodu ukraińskiego i państwa jako takiego.

Streszczenie

W niniejszym artykule dokonano analizy społeczno-politycznych aspektów rozwoju statusu prawnego języków na terytorium państwa Ukraińskiego w okresie sprawowania władzy przez Dyrektorię. Przedstawiono kompetencje oraz działania S. Petlury jak i innych wyższych urzędników w zakresie wprowadzania rozwiązań prawnych dotyczących kwestii używania języka ukraińskiego, rosyjskiego oraz języków innych narodowości. Ponadto omówiono projekty ustaw o udoskonaleniu instytucji prawnej języka państwowego oraz języków mniejszości narodowych.

Słowa kluczowe: państwa Ententy, interwencja, rząd bolszewicki, państwo Ukraińskie, propozycje ustawodawcze.

The language question in the legislation and practical activity of the Ukrainian National Republic during Directoire (November 1918 – November 1920)

Summary

The paper deals with social and political aspects of the development of political status of the languages on territory of Ukrainian state during the Directoire. The legal powers of S. Petlura and of other superior officials with respect to regulation of issues concerning the official usage of the Ukrainian and Russian languages as well as the languages of other nationalities have been discussed. Furthermore, the bills on improvement of legal institute of the state language and the languages of national minorities have been analyzed.

Key words: states of the Triple Entente, intervention, Bolshevik government, Ukrainian state, Ukrainian language, legislative proposal.

²¹ Tamże, s. 393.